

19 VE 20. YÜZYILLARDA YABANCI DİLLERDE YAZILMIŞ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ KİTAPLARINDA TÜRK LEHÇE VE AĞIZLARININ GÖRÜNÜMÜ

Araştırma Makalesi

Ayşe AFACAN SÜĞÜMLÜ* / Hüseyin YILDIZ**

Geliş Tarihi: 22.05.2024 | **Kabul Tarihi:** 23.09.2024 | **Yayın Tarihi:** 23.12.2024

Özet: “Lehçe” kavramı ve “Türk lehçelerinin sınıflandırılması” Türkçenin dikkat çeken tartışmalı konuları arasında yer almaktadır. Bu çalışmada “lehçe” kavramı ve “Türk lehçeleri” üzerinde durulmuştur. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e yaklaşık yüz yıllık bir süreçte basılmış elli yabancılar Türkçe dil öğretimi kitabı taranmıştır. Bu kitaplar arasında Türkçenin lehçelerine dikkat çekenler ile bir derlem oluşturulmuştur. Bu derlemdeki kitaplar da lehçe bilgileri, terminoloji ve sınıflandırma yönüyle incelenmiştir. Bu kapsamda Anadolu sahasında konuşulan Türk lehçelerinin yabancıların yazdığı Türkçe dil öğretimi kitaplarında ne şekilde isimlendirildiği ve kitaplarda genel olarak Türk dillerinin nasıl sınıflandırıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra derlemdeki kitaplar; Osmanlı Türkçesi, İstanbul Türkçesi, Tatar Türkçesi, Konstantinopolis Türkçesi vb. olarak da adlandırılan Türkiye Türkçesi lehçe isimlendirmesi ve lehçe sınıflandırması yönlerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu inceleme ile konunun hangi yıllarda basılmış kitaplarda yoğunlaştığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada Tanzimat’tan Cumhuriyet’e yaklaşık yüz yıllık bir dönemde yer alan Türk dili sınıflandırmalarında, dönemin lehçelere bakışı yer almaktadır. Araştırmanın bu yönüyle günümüz lehçe incelemelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma, nitel bir araştırma olup doküman incelemesi yöntemi ile yapılmıştır. Araştırma derleminde yer alan 50 kitaptan 17 İngilizce kitabın dokuzunda, 17 Almanca kitabın dokuzunda, 10 Fransızca kitabın yedisinde, bir İtalyanca, bir Latince ve bir de Rusça kitapta konunun yer aldığı belirlenmiştir. Kitaplarda isimlendirme açısından daha çok Tatar (13 kitap), Osmanlı (12 kitap) ve Konstantinopolis (9 kitap) kavramlarının kullanıldığı görülmüştür. Bunlara ek olarak az da olsa Stambul/İstanbul kavramı ile de karşılaşmıştır. Kitapların yaklaşık beşte birinde (6 kitap) Türkçenin birden fazla lehçesi olduğuna yönelik bilgi bulunmaktadır. Beş kitapta lehçelerle ilgili ayrıntılı ifadeler bulunurken bir eserde isim verilmeden Türk dilinin farklı lehçelerinin olduğu ifade edilmiştir. Geriye kalan 25 kitapta ise farklı lehçeler üzerinde durulmadan kitabın ele aldığı Tatar, Osmanlı, Konstantinopolis, Stambul ifadeleri ile Türkiye Türkçesi lehçesi ile ilgili bilgiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil bilgisi kitapları, lehçe, Osmanlı Türkçesi, Türk dilleri, yabancılar Türkçe öğretimi.

THE APPEARANCE OF TURKISH DIALECTS AND ACCENTS IN TURKISH LANGUAGE TEACHING BOOKS WRITTEN IN FOREIGN LANGUAGES IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Research Article

Received: 22.05.2024 | **Accepted:** 23.09.2024 | **Published:** 23.12.2024

Abstract: The concept of “dialect” and the “classification of Turkish dialects” are among the controversial issues of Turkish. This study focuses on the concept of “dialect” and “Turkish dialects”. Fifty books on teaching Turkish language to foreigners published in a period of approximately one hundred years from Tanzimat to the Republic were scanned. Among these books, a corpus was created with the ones that draw attention to the dialects of Turkish. The dialect information in the books in this corpus was analyzed in terms of terminology and classification. In this context, it has been tried to reveal how the Turkish dialects spoken in the Anatolian region are named in the Turkish language teaching books written by foreigners and how Turkish languages are generally classified in the books. In addition, the books in the corpus were comparatively analyzed in terms of

* Dr.; Millî Eğitim Bakanlığı; afacan_11@hotmail.com 0000-0002-6772-9598

** Doç. Dr.; Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkbilimci@gmail.com 0000-0002-8055-7946

Türkiye Turkish dialect nomenclature and dialect classification, also called Ottoman Turkish, Istanbul Turkish, Tatar Turkish, Constantinople Turkish, etc. With this analysis, it was tried to determine in which years the subject was concentrated in the books published. In the research, in the Turkish language classifications in a period of about a hundred years from Tanzimat to the Republic, the perspective of the period on dialects is included. It is thought that this aspect of the research will contribute to today's dialect studies. The study is a qualitative research and was conducted with the document analysis method. Among the 50 books in the research corpus, it was determined that the subject was included in nine of 17 English books, nine of 17 German books, seven of 10 French books, one Italian, one Latin and one Russian book. In terms of nomenclature, the most commonly used names were Tatar (13 books), Ottoman (12 books) and Constantinople (9 books). In addition to these, the concept of Stambul/Istanbul was also encountered, albeit to a lesser extent. Approximately one fifth of the books (6 books) contain information about more than one dialect of Turkish. While there are detailed expressions about dialects in five books, it is stated that there are different dialects of Turkish language in one book without giving a name. In the remaining 25 books, information on Tatar, Ottoman, Constantinople, Stambul, and the Turkish dialect of Turkey were identified without dwelling on different dialects.

Keywords: Dialect, grammar books, Ottoman Turkish, teaching Turkish to foreigners, Turkic languages.

Giriş

Dil zaman içinde belli bir coğrafyada değişip gelişmektedir. Dil coğrafyası dil olgularının yayılma sınırlarının araştırılması ile ilgili bir bilim dalı iken diyalekt coğrafyası da bölgelere özgü dil türlerinin diyalektolojiye nazaran daha çok alanlar ve sınırlar üzerinde durularak ele alındığı bir bilim dalıdır (Aksan, 1982, s. 54). Lehçe, çalışmanın derlemine oluşturan yabancılara Türkçe öğretimi kitaplarındaki karşılığı ile diyalekt, ağızların birleşmesi (A - B - C) ile oluşan, onların birçok özelliğini içerisinde taşıyan ama onların teker teker hiçbirini temsil etmeyen bir üst ağız birliğidir (Akar, 2010, s.16). Türk dili, bugün ve tarihî devirlerde çok geniş bir coğrafyada konuşulmuş ve konuşulmaktadır. Türk dilinin konuşulduğu coğrafyaya bakılırsa doğuda Pasifik Okyanusu'ndan batıda Baltık Denizi kıyılarına, kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nden güneyde Basra Körfezi kıyılarına kadar uzanan coğrafi alan sayılabilir (Ata, 2004, s. 16). Bu bağlamda bu kadar geniş bir coğrafyada konuşulan Türk dilinin çok sayıda lehçesi bulunmaktadır. Türk lehçe grupları adlandırılırken coğrafi yönleri, coğrafi adlandırmaları, boy adlarını, dil özelliklerini ve ölçütlerin karışık kullanılmasını esas alarak çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır (Buran ve Alkaya, 2012, s. 48). Bu kadar çeşitli sınıflandırmanın yanında, çağdaş Türk lehçeleri olarak Ercilasun (2007) editörlüğünde hazırlanan *Türk Lehçeleri Grameri* adlı kitapta ele alınan Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Tuva Türkçesi, Saha Türkçesi ve Çuvaş Türkçesi lehçeleri sayılabilir.

Bu çalışmada temel olarak ele alınan Türk lehçesi ise Türkiye Türkçesidir. Türkiye Türkçesi veya Türkçe denilince İstanbul ağızına dayanan ortak dil (standart dil, yazı dili) akla gelir. Bu dil aynı zamanda edebi dildir (Ata, 2004, s. 24). Türkiye Türkçesi geniş anlamıyla 13. yüzyıldan itibaren Anadolu ve diğer Osmanlı topraklarında kullanılan ve Batı Türkçesi de denen dönem; dar anlamıyla da Batı Türkçesinin Eski Anadolu (Oğuz) Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinden sonra gelen üçüncü evresidir (Kartallıoğlu, 2007, s. 33). Bugünkü Anadolu Türkleri incelendiğinde Oğuzlar vaktiyle Selçuklu ve Osmanlı boylarına ayrılmıştır

(Jyrkankallio, 1992, s. 37). Bu ayrışmanın yukarıdaki evrelerin oluşumuna temel sağladığı düşünülebilir.

Bu araştırmada, öncelikle Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar yaklaşık yüz yıllık bir dönemde Türk lehçe ve ağızlarının görünümü incelenecektir. Bu çalışma ile Türkiye Türkçesi başta olmak üzere Türk lehçe ve ağızlarının anlatıldığı dil öğretimi kitaplarında lehçe ve ağız kavramlarının nasıl ele alındığı ve Türk lehçelerinin nasıl sınıflandırıldığı verilerle Türk lehçelerinin söz konusu kitaplarda işlenişine yaklaşık yüz yıllık bir dönemden bakılacaktır. Gerek dilin şekillenmesi ve topluluklara bağlı olarak ayrışması gerekse diller arası ilişkiler bakımından Türk lehçe ve ağızları üzerine yapılan çalışmalar önem taşımaktadır. Literatürde, Avrupalı yazarlarca kaleme alınan Türkçe dil öğretimine yönelik kitaplarda Türk lehçe ve ağızlarının durumunu ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple ilgili dönemde Türk lehçe ve ağızlarının başka dillerde kaleme alınmış kitaplarda yer alması hem o dönemi anlamak hem de o dönemin öncesini ve sonrasını merkeze alarak dilsel karşılaştırmalar yapmak için dikkate değer veriler sunmaktadır. Temel amacı söz konusu verileri sunmak ve değerlendirmek olan bu çalışmada Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminde dilde gerçekleşen değişim ve gelişmelerin lehçe ve ağız esaslı ipuçlarının bulunması da ayrıca önem taşımaktadır.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Türk dilinin tartışmalı konulardan biri olan Türk lehçelerinin sınıflandırılması konusu Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemi aralıkları temel alınarak incelenmiştir. Bu dönemde altı dilde yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan elli Türkçe dil öğretimi kitabı incelenmiş olup lehçe ve Türk lehçelerinin sınıflandırılması konuları ile ilgili bilgiler ele alınarak günümüz Türk lehçeleri sınıflandırılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde döneme ait en çok kullanılan lehçe isimlendirmeleri üzerinde durulmuş ve Türk lehçelerinin sınıflandırılması konusu ile ilgili kitaplarda karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu inceleme ile konunun hangi yıllarda basılmış kitaplarda yoğunlaştığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e yaklaşık yüz yıllık bir dönemde yer alan Türk dili sınıflandırmalarında, dönemin lehçelere bakışı yer almaktadır. Araştırmanın bu yönüyle günümüz lehçe incelemelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi ile hazırlanmıştır. Çalışmada öncelikle Tanzimat Döneminde yazılan yabancılara Türkçe öğretimi kitaplarından¹ hareketle bir derlem oluşturulmuş, sonra da bu kitaplar dil bilgisinin tüm başlıkları bakımından ayrı ayrı incelenmiştir. İncelenen kitaplardan Türk lehçe ve ağızlarına yönelik bilgi bulunanlar ayrılmış ve bu makalenin konusu olacak şekilde çok yönlü olarak incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle ARN.OTG (Arnold, E. - A simple transliteral grammar of the Turkish language...), BERS.GTS (Berswordt - Neueste grammatik der Türkischen sprache für Deutsche zum selbstunterricht...), BON.EGT (Bonelli, L. - Elementi di grammatica Turca

¹ Çalışma bu kaynaklar incelenerek oluşturulduğundan etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır.

Osmanlı...), DAV.GTL (Davids, A., L. - A grammar of the Turkish language...), MUT.ATG (Mutti, G. - A Turkish grammar compiled for the use of travellers), BOYD.TING (Boyd, C. - The Turkish interpreter or a new grammar of the Turkish language...), BAR.ARB (Barker, W., B. - A reading book of the Turkish language...), BAR.APG (Barker, W., B. - A practical grammar of the Turkish language...), RED.OCL (Redhouse, J., W. - The Turkish campaigner's vade-mecum of Ottoman colloquial language), YAT.STG (Yates, E. - The elements of the science of grammar...), DIE.CO (Dieterici, F., H. - Chrestomathie Ottomane précédée de tableaux grammaticaux et suivie d'un glossaire Turc-Français...), DUB.EGT (Dubeux, L. - Éléments de la grammaire Turque...), FINK.TD (Fink, L. - Türkischer dragoman), HIND.GLT (Hindoglou, A. - Grammaire théorique et pratique de la langue Turke, telle qu'elle est parlée à Constantinople), HIND.TPTS (Hindoglou, A. - Theoretisch - praktische Türkische sprachlehre für Deutsche), HOP. EGTL (Hopkins, F., L. - Elementary grammar of the Turkish language...), SALTST (Said, A. - Oriental grammars after an easy and practical method...), MAC.ATM (Mackenzie, C., F. - A Turkish manual: comprising a condensed grammar...), WELL.APG (Wells, C. - A practical grammar of the Turkish language...), RED.ASG (Redhouse, J., W. - A simplified grammar of the Ottoman-Turkish language), TAR.PETG (Tarring, C., J. - A practical elementary Turkish grammar), TIEN.TG (Tien, A. - A Turkish grammar...), HAG.KOCG (Hagopian, V., H. - Key to the Ottoman - Turkish conversation - grammar), HAG.OCG (Hagopian, V., H. - Ottoman Turkish conversation grammar a practical method of learning the Ottoman - Turkish language), DENY.GLT (Deny, J. - Grammaire de la langue Turque.), HOR.ETS (Horten, M. - Einführung in die Türkiscen sprache und schrift), HOR.TS Horten, M. - Kleine Türkisce sprachlehre), HUA.GELT (Huart, C. - Grammaire elementaire de la langue Turque...), JAU.EGT (Jaubert, P., A. - Elements de la grammaire Turke), JEHT.TKG (Jehlitschka, H. - Türkisches konversations - grammatik), KAZ.KTG (Kazem-Bek, M., A. - Allgemeine Grammatik Der Türkisch-Tatarischen Sprache...), KEL.GOS (Fuat Efendi & Ahmet Cevdet Paşa - Grammatik der Osmanischen sprache von Fu'ad-Efendi und Gävdät-Efendi), MAL.GELT (Mallouf, N. - Grammaire elementaire de la langue Turque), MAL.GFET (Mallouf, N. - Guide en trois langues Française Anglaise et Turque), MAN.MOS (Manissadjiman, J., J. - Mürsid-i lisân-y 'Osmâni - Lehrbuch der modernen Osmanisches Sprache), MÜL.LO (Müller, A. - Türkische grammatik mit paradigmien, litteratur, chrestomathia und glossar), NEM.TG (Nemeth, J. - Türkische Grammatik), PAD.TS (Padel, M. - Türkisch), PFIZ.GT (Pfizmaier, A. - Grammaire Turque ou développement séparé et méthodique des trois genres de style usités...), PIQ.GTOU (Piquere, P., J. - Grammatik der Türkisch - Osmanische umgansprache), RED.GRLO (Redhouse, J., W. - Grammaire raisonnée de la langue Ottomane...), ROEH.TL (Roehrig, F., L., O. - De Turcarum linguae indole ac nature), SAM.OTG (Samoylovich, A., N. - Kratkaya uchebnaya grammatika osmansko-turetskogo yazyka), SCH.GTFA (Schroeder, G. - Grammaire Turque à l'usage des Français et Anglais...), SEN.RVT (Сенковский, Осип Иванович. Карманная книга для русских воинов в турецких походах), SF.TL (Stumme, H. & Fikret, H. - Türkische lesestücke), WAHR.OTS (Wahrmund, A. - Praktisches handbuch der Osmanisch-Türkischen sprache), WEIL.GOTS (Weil, G. - Grammatik der Osmanisch - Türkischen Sprache), WICK.TSC (Wickerhauser, M. - Wegweiser zum Verständniss der Türkischen Sprache...),

YOUS.GLO (Youssouf J. - Grammaire complete de la langue Ottomane...) adlı 50 kitap incelenmiştir.

Araştırmada nitel veri analizi tekniklerinden biri olan betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve şimşek, 2013, s. 256). Bu kapsamda öncelikle diyalekt konusuna yer veren kitapların yazıldığı diller ve kitapların basım tarihleri belirlenmiştir. Bu işlemden sonra diyalekt konusuna yer veren kitaplardaki örnek bölümler incelenmiştir. Betimsel analizin gerektirdiği sınıflama ve yorumlama, tablolarla yapılmıştır. Araştırmanın veri analizi iki araştırmacı tarafından yapılmıştır. Bu durum, veri analizini güvenilirliğinin sağlanması için gerekli görölmüştür. Bunun yanı sıra incelemeye konu kitaplara ilişkin doğrudan aktarım unsurları ile de veri analizinin güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Doğrudan aktarım unsurları, görsellerle sunulmuştur.

3. Bulgular

Yabancılara Türkçe öğretimi için 1829-1925 yılları arasında basılmış olan ve bu çalışmanın derlemine oluşturan 50 kitaptan 31'inde Türk lehçe ve ağızlarına yer verildiği görölmüştür. Bu derlemdede yer alan kitaplarda ana hatlarıyla Türk lehçelerinin nasıl sınıflandırıldığı ve Türkiye Türkçesi diyalektinin özellikleri ele alınmaktadır. Çalışmada diyalekt konusuna yer veren kitaplar belirlenerek Tablo 1 hazırlanmıştır.

Tablo 1

Diyalekt Konusuna Yer Veren Kitapların Yazıldığı Tarihler ve Diller

Sıra	Kitap Kısaltması	Basım Yılı	Dil
1	HIND.TPTS	1829	Almanca
2	DAV.GTL	1832	İngilizce
3	JAU.EGT	1833	Fransızca
4	HIND.GLT	1834	Fransızca
5	BERS.GTS	1839	Almanca
6	BOYD.TING	1842	İngilizce
7	RED.GRLO	1846	Fransızca
8	PFIZ.GT	1847	Fransızca
9	KAZ.KTG	1848	Almanca
10	BAR.ARB	1854	İngilizce
11	DIE.CO	1854	Fransızca
12	RED.OCL	1855	İngilizce
13	KEL.GOS	1855	Almanca
14	DUB.EGT	1856	Fransızca
15	ROEH.TL	1860	Latince
16	MAL.GELT	1862	Fransızca
17	WAHR.OTS	1869	Almanca
18	MAC.ATM	1879	İngilizce
19	WELL.APG	1880	İngilizce
20	RED.ASG	1884	İngilizce
21	HUA.GELT	1890	Fransızca
22	YOUS.GLO	1892	Fransızca
23	JEHT.TKG	1895	Almanca
24	TIEN.TG	1896	İngilizce
25	BON.EGT	1899	İtalyanca

26	HAG.OCG	1907	İngilizce
27	HOR.ETS	1916	Almanca
28	NEM.TG	1916	Almanca
29	WEIL.GOTS	1917	Almanca
30	DENY.GLT	1921	Fransızca
31	SAM.OTG	1925	Rusça

Tablo 1’den hareketle derlemi oluşturan 31 kitapta diyalekt konusu ile ilgili bilgi bulunduğu görülmektedir. Diyalekt konusuna yer veren kitapların 10’unun Fransızca, 9’unun İngilizce, 9’unun Almanca ve birer tanesinin Latince, Rusça ve İtalyanca olduğu görülmektedir. Konuya yer veren kitapların 1829 ile 1870 yıl aralığında yoğunlaştığı (17 kitap) dikkat çeker. 1870’ten sonra diyalektlere yer veren kitapların 1829 ve 1870 yıllarında basılan kitaplara göre daha az olduğu (14 kitap) tespit edilmiştir.

Diyalektlerin kitaplarda ne şekilde bulunduğu Tablo 2’de verilmiştir. Kitaplarda genellikle diyalekt konusunun geçtiği bazı ifadelere yer verilmiştir.

Tablo 2

Diyalektlerin Kitaplarda Verildiği Örnek Bölümler

Kitap	Diyalekt Konusunun Kitapta Verildiği İfadeler
DAV.GTL (10)	Kitapta yer alan durum ekleri ile ilgili bölümde Tatar diyalekti ek özellikleri bulunmaktadır. Türk dili; Uygur, Çağatay, Kıpçak, Kırgız, Türkmen, Kafkas-Tuna, Avusturya-Sibirya, Yakut, Çuvaş ve Osmanlı diyalektlerine ayrılmıştır (DAV.GTL, s. XXVII).
BOYD.TING	Türkçenin, orijinal Tatarca, Arapça ve Farsçanın bir karışımı olduğuna kitabın giriş bölümünde verilir.
BAR.ARB	“Tatarlar arasında تار bazen تار yapılır (BAR.ARB, s. 81).” şeklinde bilgi bulunur ve Tatar dilinden sıklıkla bahsedilir.
RED.OCL	Osmanlı diyalektinin incelendiği belirtilir (RED.OCL, s. 4).
MAC.ATM (10)	Türk dilinin on farklı diyalekte sahip olduğu söylenirken bunlardan bir tanesinin Osmanlı olduğu ve diyalektler arasında anlaşma sağlanamadığı ifade edilir (MAC.ATM, s. VI).
WELL.APG	Türk dilinin orijinal Tatar dili olduğu söylenir (WELL.APG, s. 1).
RED.ASG	Kitabın giriş bölümünde Osmanlı dilinde diyalekt farklılıklarının olduğuna değinilirken içerikte detaylara yer verilmemiştir.
TIEN.TG	“Türk dili esas olarak Türkistan diyalektinden oluşur ve buna bazı Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra Lehçe, Macarca, Yunanca, İtalyanca ve Fransızcadan da bazı kelimeler eklenir (TIEN.TG, s. 357).” ifadesi dışında diyalekt ile ilgili bilgi bulunmaz.
HAG.OCG	“Saf Türkçe Turancadır.” ifadesine yer verilmiştir (HAG.OCG, s. III).
HIND.TPTS	“Türk dili Tatarca, Farsça ve Arapça dillerinden oluşur. Sadece Konstantinopolis’in en seçkin kişilerinin konuştuğu yüksek diyalekt, birçok Farsça ve Arapça kelimededen oluşmakta olup aynı zamanda güney dilidir (HIND.TPTS, s. 1).”
BERS.GTS	“Tamamen Türkçe olan dil Tatar kökenlidir (BERS.GTS, s. 1).” ifadesi dışında diyalekt ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.
KAZ.KTG (18)	Kitapta diyalekt konusundan sıklıkla bahsedilirken Türk dilinin birinci ve doğu diyalektleri Uygurca, Kumanca, Çağatayca, Özbekçe, Türkmençe, Kazanca; ikinci ve kuzey diyalektleri Kırgız, Başkurt, Nogay, Kumik, Karaçay, Karakalpak, Yakut, Sibirya; üçüncü ve batı diyalektleri Derbend, Azerbaycan, Kırım, Anadolu Küçük Asya’da, Rumeli Konstantinopol diyalektleridir (KAZ.KTG, s. XI).
KEL.GOS	“Türkçenin daha az yumuşatılmış diyalektlerinde de hırıltı yoktur (KEL.GOS, s. VIII).” şeklinde Türkçenin farklı diyalektleri olduğu ifade edilir.
WAHR.OTS	Merkezi Konstantinopolis olan ve Türk İmparatorluğu’nun tüm eyaletlerinin resmî dili olan ikinci diyalektle ilgilenildiği belirtilir (WAHR.OTS, s. 1).
JEHT.TKG	Rumeli dilinin kendine has yumuşaklığı ve melodikliği ile öne çıktığı ve ana lehçesi olan Stambul’dan itibaren Osmanlı-Türk dili adı altında Türk İmparatorluğu’nun resmî dili olduğu ifade edilir (JEHT.TKG, s. 1).

HOR.ETS	Konstantinopol diyalekti ile ilgili örnek bulunur (HOR.ETS, s. 33). Türkçenin farklı diyalektlerinin olduğu ifade edilir (HOR.ETS, s. 44).
NEM.TG (2 kol)	Geniş Türkçe dil ailesi ikiye ayrılır: 1) s-Türkçe, 2) j-Türkçe. Birinci grupta Çuvaş ve Yakut. Geri kalan lehçeler j-Türkçe grubunu oluşturur. Bu lehçeleri konuşan halklar: Batıdaki Altay Dağları bölgesinde yaşayan Tobolyalılar ve Baraba Tatarları vardır (NEM.TG, s. 7) Türkçe grubunu oluşturan diyalektleri konuşan halklar arasında Altay Dağları bölgesinde, batısında Tatarlarının bulunduğu daha küçük kabilelerde ve Doğu Türkistanlılar batı Çin'de, Kırgızlar (bilinmiyor) Orta Asya'da yaşadığı ifade edilmiştir (NEM.TG, s. 8). Osmanlıca'nın çok az araştırılan çeşitli lehçeleri vardır. Gramerimiz Konstantinopolis lehçesini kapsamaktadır. Stambul'un Osmanlıca dili, ilin çeşitli lehçelerinin az ya da çok etkisini göstermesi nedeniyle tekdüze değildir (NEM.TG, s. 10).
WEIL.GOTS	Türkçe, birçok gruba ve lehçeye ayrılan Ural-Altay dillerinin geniş dil grubu içinde yer alan Türk-Tatar dil koluna aittir. Genel olarak sadece "Türkçe" olarak anılan Osmanlı Türkçesi, Batı Türkçesinin bir lehçesidir. Türkçenin bu lehçesi, hanedanın dili ve resmi dil olarak tüm Türk imparatorluğunda idarenin, ordunun dili ve Türkçenin ana dilidir. Gerçekten bağımsız bir edebiyata ulaşmış ve bu nedenle Türk yazı dili olarak tanımlanabilecek Türk dillerinden yalnızca biridir (WEIL.GOTS, s. 1). Ünlü uyumu aslında yalnızca Konstantinopolis lehçesinde ve o zaman bile yalnızca eğitimlilerin dilinde bu katı biçimde duyulur. Ancak konuşma dilinde ve özellikle lehçelerde insanlar sıklıkla bundan saparlar (WEIL.GOTS, s. 7). Osmanlı lehçesinde nazal <i>n</i> yaklaşık olarak <i>ng</i> gibi telaffuz edilir (WEIL.GOTS, s. 14).
JAU.EGT	Türk dilinin Osmanlılar tarafından 1453'te Konstantinopolis'e getirilen Tatarca'nın bir lehçesi olduğu verilmiştir (JAU.EGT, s. XI). Örneğin Rumeli'de konuşulan Türkçe Anadolu'dakinden ve özellikle Kızılırmak'ı sulayan ülkelerde, Aras Nehri'nin geçtiği yerlerde, Fırat ve Dicle'nin birleştiği yerlerde konuşulan Türkçeden çok farklıdır. Yine de kendi tecrübelerimize dayanarak bu farkın bazı illerimizde Fransızca lehçeleri arasındaki farkla karşılaştırılamayacağını söyleyebiliriz (JAU.EGT, s. XIV).
HIND.GLT	Konstantinopolis'te üst sınıfların konuştuğu zarif diyalektin çok sayıda Farsça ve Arapça terim içerdiği bu diyalektin aynı zamanda kitapların yazıldığı diyalekt olduğu verilmiştir (HIND.GLT, s. 1).
RED.GRLO	Örnek verilip kasılmaların kaynaklandığı diyalekt çeşitlemelerinin Türk ve Tatar dilleri arasında bulunduğu ifade edilmiştir (RED.GRLO, s. 53).
PFIZ.GT	Telaffuzlar lehçelere bağlı olarak değişir (PFIZ.GT, s. 4). Rusların alfabelerinde, bu sessiz e'ye karşılık gelen bir harf vardır ve diğer Slav lehçelerinin y'yi kullandığı tüm durumlarda bunu çok sık kullanırlar (PFIZ.GT, s. 6). Bazı lehçelere ve farklı telaffuzlara göre <i>k</i> , <i>nk</i> ile biten kelimelerin ilkel halinde zaten mevcuttur (PFIZ.GT, s. 84). Farsça kökenli asıl sayıların genellikle diyalektler arasında farklılık gösterdiği bulunmaktadır (PFIZ.GT, s. 91). İyelik zamirleri genellikle eklerle ifade edilir, bunların gerçek telaffuzu eski ve modern lehçelere göre farklılık gösterir (PFIZ.GT, s. 212).
DIE.CO (3)	Türkçenin üç ana diyalekti olduğu; Çağatay ve Doğu'da Kıpçak, Sibiry'a'da Tatar, Güneydoğu Avrupa ve Küçük Asya'da Osmanlı diyalektlerinin kullanıldığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca dipnotta bu listeye Doğu Sibiry'a'daki Yakutçanın ve Kazan hükümetinde konuşulan Çuvaşçanın eklenmesi gerektiği belirtilmiştir (DIE.CO, s. I).
DUB.EGT	İsimlerde on çekim, fiillerde ise on iki çekimin Osmanlı lehçesine atfedilmesi bugün artık mümkün olmayacaktır. Tataristan'da ve başka yerlerde konuşulan Türk lehçelerine, gerçek anlamda Türk dili ve Osmanlı dili olarak adlandırılan Konstantinopolis lehçesinin aksine, Tatar adı verilir. (DUB.EGT, s. V). Nitekim Tatar lehçelerini konuşan halklardan bazıları entelektüel kültürden tamamen yoksundur, bazıları ise yabancı ırklara mensuptur ve doğal telaffuz alışkanlıklarından asla tamamen kurtulamazlar (DUB.EGT, s. IV). Türkçe isim ekleri diğer Tatar lehçelerindeki aynı eklerin zayıflatılmasıdır (DUB.EGT, s. 53). <i>siniz</i> yerine <i>siz</i> ; ancak ilk şekli bugün saf Osmanlı lehçesinde pek kullanılmamaktadır (DUB.EGT, s. 61).
MAL.GELT, HUA.GELT	Başkentte saflığı, tatlılığı ve zarafeti ile dikkat çeken bu diyalektin, imparatorluğun başka bir dilin konuşulduğu bölgelerinde bile Osmanlı hükümetinin idari ilişkilerinde münhasıran

	kullandığı dil olduğu bilgisi yer alır. (MAL.GELT, s. 5; HUA.GELT, s. VIII).
YOUS.GLOU	Tatar lehçesinde ilgi hali <i>ning</i> , datif <i>gha</i> (ya da <i>ga</i>), akuzatif <i>ni</i> , Osmanlıcada olduğu gibi ablatif <i>dan</i> veya <i>dên</i> ablatif ile biter (YOUS.GLO, s. 38). <i>Bay</i> kelimesinin kökenini eski Türk lehçesinden (yani Uygur veya Çağatay) aldığı ve <i>harabe</i> , <i>vahşi</i> ve <i>ıssız yer</i> anlamına geldiğine inanma eğilimindeyiz (YOUS.GLO, s. 107). Genitif tekil ve çoğulda <i>in</i> yerine <i>eu/au</i> ile bittiği, bu kadar mantıklı bir dille bu düzensizliğin izahı yapılamadığı, Osmanlı dilinde kökeni okunan Uygur diyalektinde bile bulunmadığı yer alır (YOUS.GLO, s. 142).
DENY.GLT (4 kol, 46 lehçe)	Radloff'un Türk lehçeleri sınıflamasına yer verilmiştir: I. Doğu lehçeleri: Asıl Altay lehçeleri (Altay, Teleüt); Kuzey Altay lehçeleri (Lebed lehçesi, Şor lehçesi); asıl Abakan lehçeleri (Sagay, Koybal, Kaçınça yahut Kaça lehçesi); Kızıl yahut Yus lehçesi (Abakan lehçeleriyle ilgilidir); Karaba lehçesi, Küerik (yahut Çulım) lehçesi; Soyot lehçesi, Karagas lehçesi; Uygur lehçesi II. Batı lehçeleri: Kırgız lehçesi (Kara Kırgız, Kırgız Kazak ve Kara Kalpak); İrtiş lehçesi (Turalı, Kordak, Tobolsk lehçesi, Tiymen lehçesi); Başkır lehçesi (ova Başkırı, dağ Başkırı); Volga lehçeleri (Mişer lehçesi, Kama lehçesi, Simbirsk lehçesi, Kazan lehçesi, Belebey lehçesi, Kasimof lehçesi). III. Merkez Asya lehçeleri: Tarançı lehçesi; Hami lehçesi; Aksu lehçesi; Kaşgar lehçesi; Yarkend lehçesi, Çağatay lehçesi (Kuzey Sart lehçesi, Hokant lehçesi, Zereşan vadisi Özbekleri lehçesi, Buhara lehçesi. Hiye lehçesi). IV. Güney lehçeleri: Türkmen lehçesi; Azeri (yahut Azerbaycan) lehçesi; Kafkas lehçeleri, Anadolu lehçesi (Hudavendigar lehçesi, Karaman lehçesi); Kırım lehçesi, Osmanlı (yahut Türkiye) lehçesi. (DENY.GLT, s. 2-3).
SAM.OTG	Bazı örnek değişikliklerinin diyalektik bir versiyon olduğu üzerinde durulur (SAM.OTG, s. 44).
BON.EGT	"Stambulino (İstanbul) diyalektinde sesli harflerin benzeşmesi ara sıra görülürken Anadolu'nun Türk diyalektlerinde çok sık ve karakteristik olduğu" (BON.EGT, s. 20) dışında diyalekt ile ilgili bilgiye rastlanmaz.
ROEH.TL	Pek çok farklı diyalekt Türkçe anılabildiği ve bunlara "Türk-Tartaryen", "Tatar-Türk" veya "Tartari" dendiği yer alır. Kitapta Türklerin imparatorluğunda kullanılan ve yaygın adı Osmanlı Türkçesi veya Osmanlı denen lehçe dikkate alınmıştır (ROEH.TL, s. 9).

Tablo 2'ye göre lehçe ve ağız bilgisi içerdiği derlemde hareketle tespit edilen 31 eserin altısında Türk dilinin birden fazla lehçesi hakkında (hatta KAZ.KTG, DENY.GLT gibi bazılarında oldukça detaylı) diğer kitaplardan daha ayrıntılı bilgiler bulunurken 25 eserde ise sadece kitapta ele alınan Türkiye Türkçesi üzerinde durulmuştur. Birden fazla lehçeye yer veren bu kitaplar DENY.GLT (46), KAZ.KTG (18), DAV.GTL (10), MAC.ATM (10), DIE.CO (3 kol) ve NEM.TG (2 kol)'dir. Türkçenin farklı lehçelerine yer veren bu kitapların dışında kalan 25 kitapta ise farklı lehçeler üzerinde durulmadan kitabın ele aldığı Tatar, Osmanlı, Konstantinopolis, Stambul lehçe ifadeleri ile Türkiye Türkçesi kastedilmiştir. Derlemde yer alan kitaplar arasında yön ifadelerinin yer aldığı lehçelere ait bilgilerin bulunduğu kitaplar HIND.TPTS, KAZ.KTG, WEIL.GOTS, DIE.CO ve DENY.GLT'dir.

Sayıda en fazla Türk diyalektine yer veren kitap, Radloff'un Türk lehçe sınıflandırmasından da yararlandığı görülen DENY.GLT'dir. DENY.GLT'de Doğu (13), Batı (15), Merkez Asya (11) ve Güney (7) olmak üzere öncelikle dört sınıflama yapılırken bu sınıflamalarda toplam 46 Türk lehçe ve ağzından bahsedilir. Buna ek olarak kitapta Yakut ve Çuvaş lehçelerinin Radloff sınıflandırmasında gözükmediği belirtilir. İncelenen kitaplar arasında en fazla Türk diyalektine yer veren ikinci kitap KAZ.KTG'de ise Türk dilinin öncelikle üç ana diyalekte ayrıldığı ifade edilirken bu ana diyalektlerin birinci ve doğu diyalektleri (6); ikinci ve kuzey diyalektleri (8); üçüncü ve batı diyalektleri (4) olmak üzere Türk dilinin 18 diyalektinin olduğu bilgisi sunulmaktadır.

Türkçenin 10 diyalektinin bulunduğu ifadelerine yer veren kitaplar ise DAV.GTL ve MAC.ATM'dir. DAV.GTL Türk diyalektlerini; Uygur, Çağatay, Kıpçak, Kırgız, Türkmen, Kafkas-Tuna, Avusturya-Sibirya, Yakut, Çuvaş ve Osmanlı diyalektleri olarak sıralamıştır. MAC.ATM'de ise diyalektler sıralanmadan Türkçenin 10 diyalekti olduğu ve bunlardan birinin de Osmanlı diyalekti olduğu ifadelerine yer verilmiştir.

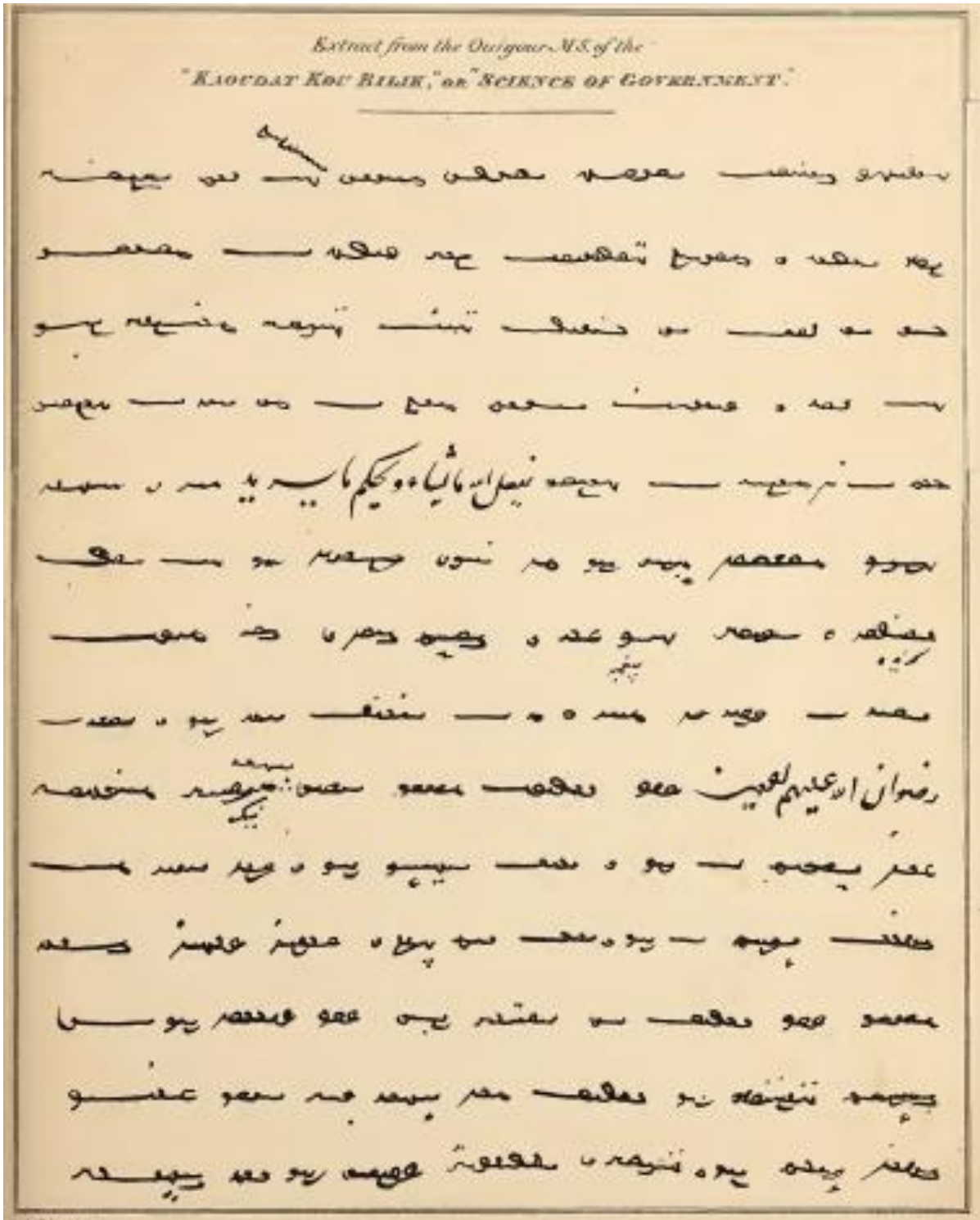
NEM.TG'de diğer kitaplardan farklı bir sınıflandırma yapılmıştır. Kitapta geniş Türkçe dil ailesinin öncelikle 1) s-Türkçe, 2) j-Türkçe olmak üzere iki kola ayrıldığı görülür. İlk grupta Çuvaş ve Yakut bulunurken geri kalan lehçeler ise j-Türkçe grubunu oluşturur. İkinci grubu oluşturan halkların Batıda Tobolyalılar ve Baraba Tatarları olduğu ifade edilir. Türkçe grubunu oluşturan diyalektleri konuşan halkların Altay Dağları bölgesinde, batısında Tatarların bulunduğu daha küçük kabilelerde ve Doğu Türkistanlıların batı Çin'de, Kırgızların da Orta Asya'da yaşadığı belirtilir. Bu bilgiler dışında başka sınıflandırma yapılmazken NEM.TG'de Konstantinopolis lehçesine temasta bulunulur.

İncelenen kitaplarda en sık geçen ifadelerden biri de *Tatar* ifadesidir. Deny'ye göre 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Türk-Tatar lehçelerinin öbür dillerle benzerlikler gösterdiğine bakılarak İran'ın kuzeyindeki ülkelere eski bir Fars ifadesiyle Turan denilmesinden yararlanılmış ve bunlara Turanca dilleri adı verilmiştir. Bu öbeğe Fin-Ugur, Samoyet, Türk-Tatar, Moğol, Tunguz ve hatta Japon ile Mançu dilleri dâhil edilmiştir (DENY.GLT, 1921, s. 2). Bu çalışmada incelenen kitaplar arasında Türk dilini Tatar diyalekti vurgusu ile ele alan on üç kitap bulunmaktadır: DAV.GTL, BOYD.TING, BAR.ARB, WELL.APG, HIND.TPTS, BERS.GTS, NEM.TG, JAU.EGT, RED.GRLO, DIE.CO, DUB.EGT, DENY.GLT ve ROEH.TL. Kitaplarda Türk dillerine genel olarak Tatar dendiği bilgisi verilirken bir kitapta (DUB.EGT) da Tataristan'daki Türk lehçesine Tatar lehçesi dendiği ifade edilmiştir. Kitaplarda "Osmanlı" lehçesinin özellikle belirtildiği 12 kitap (RED.OCL, RED.ASG, WEIL.GOTS, JAU.EGT, NEM.TG, DIE.CO, DUB.EGT, MAL.GELT, HUA.GELT, YOUS.GLOU, DENY.GLT, ROEH.TL) bulunurken kitaplardan dokuzunda (HIND.TPTS, KAZ.KTG, WAHR.OTS, HOR.ETS, NEM.TG, WEIL.GOTS, JAU.EGT, HIND.GLT, DUB.EGT) "Konstantinopolis" ifadeleri bulunmaktadır. Stambul (İstanbul) isimlendirmesinin vurgulandığı üç kitap (JEHT.TKG, NEM.TG, BON.EGT) vardır.

Rumeli ağzı (KAZ.KTG, JEHT.TKG, JAU.EGT), Uygur Türkçesi (DAV.GTL, KAZ.KTG, YOUS.GLOU, DENY.GLT), Türkistan lehçesi (TIEN.TG) ve Turan diline (HAG.OCG) de bazı eserlerde özellikle değinilmektedir. Görsel 1'de Uygur harfli bir metin örneği, Görsel 2'de ise DENY.GLT'ye ait lehçe bilgileri yer almaktadır.

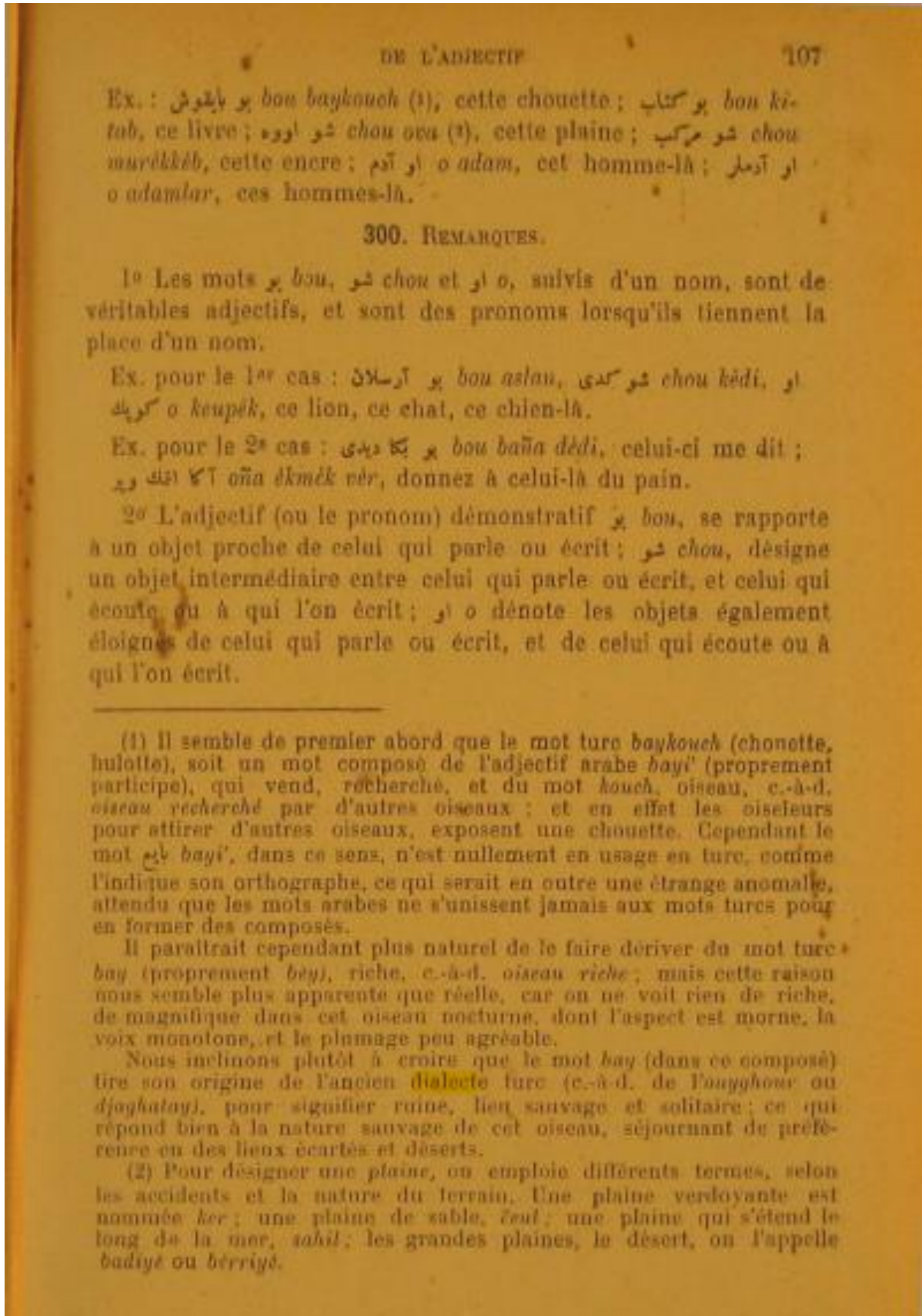
Görsel 1

DAV.GTL'de Yer Alan Uygur Harfli Kutadgu Bilig Nüshasına Dair Bir Görsel

Görsel 2

DENY.GTL'nin Dipnotlarında Bulunan Lehçe Bilgi Görseli

Sonuç ve Öneriler

Türkiye tarihi için kırılma noktalarından olan Tanzimat Fermanı ve Cumhuriyet'in ilanı arasında yaklaşık 100 yıllık bir dönem bulunmaktadır. Bu dönem aralığında Batılı toplumların Türkçeye bakış açılarını görebilmek için Batılı araştırmacılarca yazılmış dil bilgisi kitaplarına odaklanmak gerekmektedir. Söz konusu bu kitaplar temelde son dönem Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişi gösteren dönemde yazılmış olsalar da Türk lehçe ve ağızları hakkında da ilginç bilgiler verebilmektedir. Sözelimi dönem aralığında yabancı dilde yazılmış 50 Türkçe dil öğretimi kitabı lehçe kavramı ve Türk lehçelerinin sınıflandırılması yönlerinden incelendiğinde kitapların çoğunluğunun (31) gerek yüzeysel gerek detaylı şekilde lehçe konusuna yer verdiği görülmektedir. Konunun yazarlarca o dönemde ele alınması dil öğretiminin yüzeysel olmadığına işaret etmekte; araştırmacıların, sadece Türkiye Türkçesini öğretmeyi değil, Türk dilinin bütününe yönelik bazı temel bilgileri de işlemeyi amaçladıkları göstermektedir.

Yabancılarla Türkçe öğretimi söz konusu olduğunda ihmal edilen bu tür eserlerin çok yönlü olarak ele alınması bir zorunluluk olarak ortada durmaktadır. Bununla beraber, özellikle SSCB'nin dağılmasıyla ivme kazanan Türk lehçe ve ağız çalışmaları için de bu eserlerde bilgiler bulunması, diyalektologların da dikkatini çekmeye adaydır.

İncelenen dönem her ne kadar Cumhuriyet'e geçiş dönemi olsa da genel olarak Türkiye Türkçesi isimlendirmesinde Osmanlı, Konstantinopolis ve Stambul ifadeleri tarihî ve konum odaklı yapılmış isimlendirmeler olarak dikkate değerdir. İstanbul için kullanılan Konstantinopolis ve Stambul kelimeleri dönemin sadece siyasi değil aynı zamanda kültürel bir merkezini de işaret etmekte, Osmanlı'nın kalbinin attığı yeri adlandırdıkları için Türkiye Türkçesi lehçesi yerine bu isimlendirmeler tercih edilmektedir. İncelenen kitapların çok azında (6) detaylı bilgi ve sınıflandırma bulunurken geri kalan kitaplarda ise yüzeysel birkaç cümle ile geçilmesi yazarların meslekî formasyonlarıyla ilgili olabilir. Fonetik ya da coğrafi ölçütlerin Türk lehçe sınıflandırmaları bakımından detaylı sınıflandırmalar olduğu bilindiğinden incelenen kitaplarda (iki kitap dışında) fazla detaya inilmediği, genellikle 10 lehçe ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Birden fazla lehçeye yer veren kitaplar olarak DENY.GLT (46), KAZ.KTG (18), DAV.GTL (10), MAC.ATM (10), DIE.CO (3 kol) ve NEM.TG (2 kol) sayılabilir. Sayıca en fazla lehçeye yer veren kitabın hacimli bir kitap olan ve ünlü Türkolog Wilhelm Radloff'un sınıflandırmasından yararlanan DENY.GLT olduğu görülür. Yine kitabın incelenen kitaplar arasında günümüze en yakın zamanda ele alınmış kitap olması, alan çalışmalarının gelişmesiyle de ilişkilendirilebilir.

Yabancılarla Türkçe öğretiminin tarihi bakımından bu çalışmada işlenen eserlerin ayrı ayrı ve detaylı olarak ele alınması bir gereklilik olarak ortada dursa da mevcut literatürde bu çalışmalara yeterince ilgi gösterilmemesi ya da mevcut yayınlarda eserlerin yabancılarla Türkçe öğretimi bakımından değerlendirilmemesi önemli bir eksikliği ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e yabancı dillerde yazılmış 50 Türkçe dil öğretimi kitabı incelenmiş olup bu kitaplardan 31'inde diyalekt konusuna yer verildiği tespit edilmiştir. Diyalekt konusuna yer veren kitapların kısaltmaları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3*Diyalekt ile İlgili Bilgiye Yer Verilen Kitaplar*

Diyalekt ile ilgili bilgiye yer verilen kitaplar (31)	DAV.GTL, BOYD.TING BAR.ARB, RED.OCL, MAC.ATM, WELL.APG, RED.ASG, TIEN.TG, HAG.OCG, HIND.TPTS, BERS.GTS, KAZ.KTG, KEL.GOS, WAHR.OTS, JEHT.TKG, HOR.ETS, NEM.TG, WEIL.GOTS, JAU.EGT, HIND.GLT, RED.GRLO, PFIZ.GT, DIE.CO, DUB.EGT, MAL.GELT, HUA.GELT, YOUS.GLO, DENY.GLT, SAM.OTG, BON.EGT, ROEH.TL
---	--

Derlemde yer alan elli kitaptan 17 İngilizce kitabın dokuzunda, 17 Almanca kitabın dokuzunda, 10 Fransızca kitabın yedisinde, bir İtalyanca, bir Latince ve bir de Rusça kitapta konunun işlendiği görülmüştür. Bu sonuçtan hareketle incelenen tek dilde yazılmış kitaplar dışarıda bırakılırsa Fransızca kitaplarda daha çok diyalekt konusunun ele alındığı söylenebilir. Konuya yer veren 31 kitaptan 17'si 1829 ve 1870 arasında basılmış olup kalan 14 kitap ise 1870'ten sonra basılmıştır. Bu nedenle konunun yer aldığı kitaplardan Tanzimat'a yakın yıllarda basılanların 1870'ten sonra basılanlara göre daha çok olduğu görülür.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde basıldığı belirlenen kitaplar lehçeler özelinde incelendiğinde Türkiye Türkçesi için isimlendirme açısından daha çok Tatar (13 kitap), Osmanlı (12 kitap) ve Konstantinopolis (9 kitap) kavramlarının kullanıldığı görülmüştür. Bunlara ek olarak az da olsa Stambul / İstanbul kavramı ile de karşılaşmıştır.

Derlemde yer alan kitaplardan yaklaşık beşte birinde (6 kitap) Türkçenin birden fazla lehçesi olduğuna yönelik bilgi bulunmaktadır. İncelenen eserlerden beşinde lehçelerle ilgili ayrıntılı ifadeler bulunurken bir eserde (MAC.ATM) isim verilmeden Türk dilinin farklı lehçelerinin olduğu ifade edilmiştir. Bunlar dışındaki kitaplarda (25 kitap) ise farklı lehçeler üzerinde durulmadan kitabın ele aldığı Tatar, Osmanlı, Konstantinopolis, Stambul ifadeleri ile Türkiye Türkçesi ile ilgili bilgiler tespit edilmiştir.

Sınıflandırmalarda az da olsa yön ifadelerinin kullanıldığı 5 kitap bulunmaktadır. Derlemdeki eserlerden en fazla lehçe bilgisinin yer aldığı kitaplar DENY.GLT (46) ve KAZ.KTG (18)'dir. DAV.GTL'de ve MAC.ATM'de Türkçenin 10 diyalektine yer verilmiştir. Ayrıca incelenen eserlerde KAZ.KTG, JEHT.TKG, JAU.EGT'de Rumeli ağzı; DAV.GTL, KAZ.KTG, YOUS.GLOU, DENY.GLT'de Uygur Türkçesi; TIEN.TG'de Türkistan lehçesi ve HAG.OCG'de ise Turan diline ait lehçe bilgileri dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak 1829-1925 yılların Batı dillerinde yazılmış dil öğretimi kitaplarında Türk lehçe ve ağızlarının da yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmayla bahsi geçen lehçe ve ağız üzerine çalışma yapan araştırmacılara veri kaynağı sağlanmakta ve karşılaştırmalı lehçebilim çalışmalarına ipuçları sunulmaktadır. Dolayısıyla Türkçenin yabancılara öğretimi tarihine dair de izler barındırmaktadır.

Kaynakça

- Akar, A. (2010). Lehçe oluşma şartları ve evreleri bakımından eski Türkiye Türkçesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. (28), 15-29.
- Ata, A. (2004). Dil. H. Pilancı (Ed.), *Türk dili* (2. Baskı). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Barker, W. B. (1854). *A reading book of the Turkish language, with a grammar and vocabulary; containing a selection of original tales, literally translated, and accompanied by grammatical references: the pronunciation of each word given as now used in Constantinople*. London: James Madden.
- Berswordt. (1839). *Neueste grammatik der türkischen sprache für deutsche zum selbstunterricht: nebst einer reichhaltigen sammlung von gesprächen, so wie einer türkisch-deutschen und deutsch-türkischen wörtersammlung*, Berlin: In Verlag bei Ferdinand Dümmler.
- Bonelli, L. (1899). *Elementi di grammatica Turca Osmanlı: con paradigmi crestomazia e glossaria*. U. Hoepli.
- Boyd, C. (1842). *The Turkish interpreter or a new grammar of the Turkish language respectfully inscribed to the right honorable the earl of Abenden K. T. secretary of state for foreign affairs*. Paris: Jacob/London: Smith Elder.
- Buran A. ve Alkaya E. (2008). *Çağdaş Türk lehçeleri* (8. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Davids, A. L. (1832). *A grammar of the Turkish language: with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish nations, a copious vocabulary, dialogues, a collection of extracts in prose and verse, and lithographed specimens of various ancient and modern manuscripts*. London: Sold by Parbury & Allen.
- Deny, J. (1921). *Grammaire de la langue Turque*. Ernest Leroux.
- Dieterici, F. H. (1854). *Chrestomathie Ottomane précédée de tableaux grammaticaux et suivie d'un glossaire Turc-Français, chez george reimer*. Berlin: Chez George Primer.
- Dubeux, L. (1856). *Éléments de la grammaire turque, à l'usage des élèves de l'École impériale et spéciale des langues orientales vivantes*. Paris: B. Duprat.
- Ercilasun, A., B. (Ed.). (2007). *Türk lehçeleri grameri*. Akçağ Yayınları.
- Hagopian, V. H. (1907). *Ottoman Turkish conversation grammar a practical method of learning the Ottoman - Turkish language*. London: Sampson Low, Marston & Co.
- Hindoglou, A. (1834.). *Grammaire théorique et pratique de la langue Turke, telle qu'elle est parlée à Constantinople*. Dondey-Dupré.
- Horten, M. (1916). *Einführuug in die Türkiscen sprache und Schrift*. Halle, Verlag. von Max Niemeyer.
- Huart, C. (1890). *Grammaire elementaire de la langue Turque seconde édition, revue et corrigée*. Paris: Librairie Orientale & Américaine.
- Jaubert, P. A. (1833). *Éléments de la grammaire Turke*. Paris: Dundey-Dupré Père et Fils.

- Jehlitschka, H. (1895). *Türkisches konversations – grammatik*. Heidelberg.
- Jyrkankallio, P., Bennigsen, A. D., Hazai, G., Wendt, F. ve Menges, K. H. (1992). *Türk lehçeleri ve edebiyatları* (Çev. Kemal Aytaç). Gündoğan Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. (2007). Türk lehçeleri grameri. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türkiye Türkçesi içinde* (ss. 31-15). Akçağ Yayınları.
- Kazem-Bek, M. A. (1848). *Allgemeine Grammatik Der Türkisch-Tatarischen Sprache, universität zu kasan, correspondirendem mitgliede der kaiserlichen academie der wissenschaften, etc. etc. aus dem russischen übersetzt und mit einem anhang und schriftproben herausgegeben von dr. Julius Theodor Zenker, Leipzig: Verlag Von Wilhelm Engelmann.*
- Mackenzie, C. F. (1879). *A Turkish manual: comprising a condensed grammar with idiomatic phrases, exercises, and dialogues, and vocabulary*. London: Publishers to the India Office.
- Mallouf, N. (1862). *Grammaire élémentaire de la langue Turque*. Paris: Maisonneuve.
- Nemeth, J. (1916). *Türkische grammatik. sammlung göschen*. Berlin und Leipzig.
- Pfizmaier, A. (1847). *Grammaire Turque ou développement séparé et méthodique des trois genres de style usités, savoir l'arabe, le Persan et le Tartare*. Viyana.
- Redhouse, J. W. (1846). *Grammaire Raisonnée De La Langue Ottomane suivie d'un appendice contenant l'analyse d'un morceau de composition Ottomane ou sont démontrées les différentes règles auxquelles les mots sont assujettis*. Paris: Gide et cie libraires – éditeurs.
- Redhouse, J. W. (1855). *The Turkish campaigner's vade-mecum of ottoman colloquial language*. London: Published by Thomas Harrison.
- Redhouse, J. W. (1884). *A simplified grammar of the Ottoman-Turkish language*. London: Trübner Co. Ludgate Hill.
- Roehrig, F. L. O. (1860). *De Turcarum linguae indole ac natüre*. Philadelphiae: Mdccclx.
- Samoylovich, A. N. (2002). *Kratkaya uchebnaya grammatika osmansko-turetskogo yazyka, Izdatel'skaya firma Vostochnaya literatura*.
- Tien, A. (1896). *A Turkish grammar, containing also dialogues and terms connected with the army, navy, military drill, diplomatic and social life*. London: Sampson Low, Marston & Company.
- Wahrmund, A. (1869). *Praktisches handbuch der Osmanisch-Türkischen sprache*. Giessen.
- Weil, G. (1917). *Grammatik der Osmanisch-Türkischen sprache*. Berlin: Verlag Von Georg Reimer.
- Wells, C. (1880). *A practical grammar of the Turkish language (as spoken and written). with exercises for translation into Turkish, quotations from Turkish authors illustrating Turkish syntax and composition, and such rules of the Arabic and Persian grammars*

as have been adopted by the Osmanlı's, the pronunciation being given in English letters throughout. London: Bernard Quaritch.

Youssouf, R. (1892). *Grammaire complete de la langue Ottomane comprenant les trois éléments Turc, Persan et Arabe hamenée, d'après une méthode nouvelle, aux principes les plus clairs et les plus simples*. Constantinople.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin Yayınları.

Araştırmacıların Makaleye Katkı Oranı Beyanı:

1. yazar katkı oranı: %60

2. yazar katkı oranı: %40

Çıkar Çatışması Beyanı:

Araştırmacılar arasında herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Finansal Destek veya Teşekkür Beyanı:

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Onayı:

Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Extended Abstract

The concept of “dialect” and “classification of Turkish dialects” are among the controversial issues of Turkish. Dialect, with its equivalent in the books on teaching Turkish to foreigners, which constitute the corpus of the study, is an upper dialect unity that is formed by the combination of different dialects and contains most of the features of those dialects. It is known that Turks, who have been living in a very wide geography since ancient times, have a wide variety of dialects. The corpus of the study; The concept of “dialect” and “classification of Turkish dialects” are among the controversial issues of Turkish, which attracts attention, based on the book corpus of doctoral dissertations written in six foreign languages (English, French, German, Russian, Italian, Latin). The corpus of the study is based on the book corpus of doctoral dissertations written in six foreign languages (English, French, German, Russian, Italian, Latin). Fifty books on teaching Turkish language to foreigners published in a period of approximately one hundred years from Tanzimat to the Republic were scanned. Among these books, a new corpus was created with those that drew attention to the dialects of Turkish. In this research, the concept of “dialect” and “Turkish dialects” were emphasized. The dialect information in the books in this corpus was examined in terms of terminology and classification. In this context, it was tried to reveal how the Turkish dialects spoken in the Anatolian region are named in the Turkish language teaching books written by foreigners and how Turkish languages are generally classified in the books. In addition to this, the books in the corpus; Ottoman Turkish, Istanbul Turkish, Tatar Turkish, Constantinople Turkish, etc. Türkiye Turkish, which is also called Ottoman Turkish, Istanbul Turkish, Tatar Turkish, Constantinople Turkish, etc. was examined comparatively in terms of dialect nomenclature and dialect classification. With this analysis, it was also tried to determine in which years the subject was concentrated in the books published. In the research, in the Turkish language classifications in a period of approximately one hundred years from Tanzimat to the Republic, the perspective of the period on dialects is included. It is thought that this aspect of the research will also contribute to today's dialect studies. The study is a qualitative research and was conducted with the document analysis method. The data were analyzed, tabulated and evaluated through document analysis. It is seen that 31 of the 50 books in the corpus include dialect and dialect information. Among the 50 books in the research corpus, it was determined that the subject was included in nine of 17 English books, nine of 17 German books, seven of 10 French books, one Italian, one Latin and one

Russian book. In terms of nomenclature, Tatar (13 books), Ottoman (12 books) and Constantinople (9 books) were used the most in the books. It is noteworthy that the books containing information on dialects are concentrated between 1829 and 1870 (17 books). After 1870, there were fewer books (14 books) that included dialects compared to the books published in 1829 and 1870. In addition to these, the concept of Stambul / Istanbul was also encountered, albeit to a lesser extent. It is seen that the most frequently used expression in the analyzed books is Tatar. According to Deny, from the first half of the 19th century onwards, the Turko-Tatar dialects showed similarities with other languages, and the countries to the north of Iran were called Turan with an old Persian expression, and they were called Turanian languages. This group included Finno-Ughur, Samoyet, Turko-Tatar, Mogol, Tungus and even Japanese and Manchu languages. In the books examined, it was seen that the term Tatar was treated as a nomenclature belonging to Turkic languages. Approximately one fifth of the books (6 books) contain information about more than one dialect of Turkish. While there are detailed expressions about dialects in five books, it is stated that there are different dialects of Turkish language in one book without giving a name. In the remaining 25 books, information about Tatar, Ottoman, Constantinople, Stambul, and the Turkish dialect of Turkey were identified without dwelling on different dialects. The book with the most information about the dialect features of Turkish language in Turkish language teaching books between Tanzimat and Republican Periods is DENY.GLT written in French. While it is seen that Radloff's classification is also included in this book, 46 Turkish dialects are mentioned in the book and in addition to these dialects, it is added to the footnote of the book that Chuvash and Yakut are also among the Turkish dialects. Apart from DENY.GLT, KAZ.KTG (18) has the dialect information found the most in the corpus. In addition, in the works examined, Rumeli dialect in KAZ.KTG, JEHT.TKG, JAU.EGT; Uyghur Turkish in DAV.GTL, KAZ.KTG, YOUS.GLOU and DENY.GLT, Turkestan dialect in TIEN.TG and Turanian dialect information in HAG.OCG draw attention.